

KAMIL JAKIMOWICZ
UNIwersytet Marii Curie-Skłodowskiej*

 <https://orcid.org/0000-0001-8529-1983>

Skład osobowy i organizacja pracy Komisji Porządkowej Województwa Lubelskiego doby insurekcji kościuszkowskiej

Streszczenie. Celem artykułu jest analiza form organizacyjnych oraz składu personalnego Komisji Porządkowej Województwa Lubelskiego, która stanowiła instytucję administracji terytorialnej władz insurekcji kościuszkowskiej w 1794 r. Wskazuje na okoliczności przystąpienia Lubelskiego do aktu powstania, panujące wówczas nastroje społeczne i polityczne, różnice postaw, co jest szczególnie istotne w kontekście zaangażowania w prace komisji porządkowej przedstawicieli stanu trzeciego. Ważnym elementem było ustalenie, w jaki sposób zmiany zachodzące w powstańczej administracji centralnej rzutowały na funkcjonowanie instytucji lokalnej. Przeprowadzone badania pozwoliły na określenie rozwiązań stosowanych przez komisarzy w obliczu kilkukrotnego zajmowania Lublina przez wojska rosyjskie i austriackie.

Słowa kluczowe: insurekcja kościuszkowska, Komisja Porządkowa Województwa Lubelskiego, Lublin, Rada Najwyższa Narodowa, Rada Zastępcza Tymczasowa.

Wojewódzkie komisje porządkowe, będące podstawowym organem administracji terytorialnej władz insurekcji kościuszkowskiej, nie budziły dotychczas większego zainteresowania historyków. Jako pierwszy w szerszym kontekście temat ten poruszył Aleksander Wilkoszewski¹. Jego artykuł, sprzed niespełna 100 lat, do dziś pozostaje szczególnie cenny ze względu na wykorzystanie przez autora materiałów znajdujących się

* Wydział Humanistyczny, Instytut Historii, Katedra Historii XVI–XIX wieku i Europy Wschodniej, e-mail: kamil.jakimowicz@wp.pl

¹ A. Wilkoszewski, *Komisje Porządkowe Koronne za powstania kościuszkowskiego*, „Przegląd Historyczny” 1929, t. XXVIII, s. 219–286.

w warszawskiej Bibliotece Ordynacji Krasieńskich, które uległy zniszczeniu w trakcie II wojny światowej. Wśród nich znajdowały się raporty czynności lubelskiej komisji porządkowej, które A. Wilkoszewski wykorzystał jedynie w ograniczonym zakresie. Bezczenna dla kwestii związanych z usytuowaniem instytucji wojewódzkich w strukturze administracyjnej władz powstania jest praca Wojciecha Bartela². Nie poświęcono jednak dotychczas większej uwagi lubelskiej komisji porządkowej. Zazwyczaj nawiązywano do niej w kontekście bitwy pod Chełmem³. Najpełniejszy obraz jej aktywności daje artykuł Tadeusza Mencla⁴. Nie zwrócił on jednak szerszej uwagi na skład osobowy i organizację pracy lubelskiej komisji. Nie wykorzystał również szeregu materiałów, szczególnie wydawanych drukiem rozporządzeń. W związku z tym uzasadnione wydaje się podjęcie badań nad specyfiką funkcjonowania Komisji Porządkowej Województwa Lubelskiego (dalej: KPWL) w dobie insurekcji kościuszkowskiej, jej obsadą personalną oraz relacjami z magistraturami centralnymi. Pozwala to na wyjaśnienie stosunku lokalnych elit do wydarzeń z 1794 r., a ze względu na dynamicznie zmieniającą się sytuację militarną na obszarze ziemi lubelskiej pokazuje problemy, z jakimi zmagali się komisarze w obliczu zagrożenia ze strony wojsk rosyjskich lub austriackich. Niniejszy tekst może również stanowić asumpt do dalszych badań nad praktyką funkcjonowania KPWL.

Przegrana przez Rzeczpospolitą wojna w roku 1792, zniesienie reform Sejmu Czteroletniego i decyzje podjęte podczas sejmu grodzieńskiego sprawiły, że Rzeczpospolita, okrojona o ziemie odebrane w drugim rozbiore, znalazła się pod jeszcze ściślejszą kuratelą Rosji niż przed 1788 r. W Lublinie w tym czasie stacjonowały dwa i pół batalionu, cztery szwadrony oraz pięć secin kozaków, dających łącznie 1830 osób dowodzonych przez rosyjskiego generała majora Mikołaja Rachmanowa, który ponadto utrzymywał w mieście 14 dział⁵. Jednocześnie na emigracji trwały intensywne prace nad

² W. Bartel, *Ustrój władz cywilnych powstania kościuszkowskiego*, Wrocław 1959.

³ S. Herbst, *Z dziejów wojskowych powstania kościuszkowskiego 1794 r.*, Warszawa 1983, s. 172–194; *Powstanie kościuszkowskie 1794. Dzieje militarne*, t. I, zespół aut. A. Ajnenkiel [et al.], red. T. Rawski, Warszawa 1994, s. 279–307.

⁴ T. Mencil, *Lubelszczyzna a powstanie kościuszkowskie*, [w:] *Sukmana i krzyż. Studia z dziejów insurekcji kościuszkowskiej. Zagadnienia militarne i organizacyjne, udział duchowieństwa, legenda naczelnika*, red. J. Ziółek, Lublin 1990, s. 45–98.

⁵ *Powstanie kościuszkowskie 1794. Dzieje militarne...*, s. 162; S. Herbst, *op. cit.*, s. 32; B. Szyndler, *Powstanie kościuszkowskie 1794*, Warszawa 1994, s. 50.

przygotowaniem planów powstania mającego na celu przywrócenie Rzeczypospolitej realnej niepodległości. Zaplecze intelektualne tej grupy stanowili m.in. Hugo Kołłątaj, Ignacy Potocki, Franciszek Barss, Franciszek Ksawery Dmochowski, Józef Zajaczek oraz Tadeusz Kościuszko, przewidziany na przywódcę przyszłego powstania⁶. Warunkiem powodzenia planowanych działań było jednak zadbanie o przychylnie stanowisko mieszkańców Rzeczypospolitej, któremu podwaliny mieli stworzyć wysłani emisariusze sprzysiężenia insurekcyjnego. W Lublinie prawdopodobnie już na początku 1794 r. istniała spora grupa osób przychylnie nastawionych do koncepcji powstania, a w bezpośredniej okolicy na ich czele stał podpułkownik Jan Grochowski, służący w dywizji wielkopolskiej targowiczana Kajetana Miączyńskiego, przebywającej w Lubelskiem od października 1793 r.⁷

Wyznaczenie podczas posiedzenia Rady Nieustającej 22 lutego 1794 r. terminu redukcji wojska polskiego na połowę marca wzbudziło niezadowolenie wśród żołnierzy, które wraz z likwidacją sprzysiężenia warszawskiego stało się przyczyną przyśpieszenia decyzji o rozpoczęciu działań powstańczych⁸. Już 12 marca brygada 1 wielkopolska dowodzona przez Antoniego Madalińskiego wyruszyła z Ostrołeki w kierunku Krakowa⁹. Do dawnej stolicy Rzeczypospolitej 23 marca przybył Tadeusz Kościuszko, a następnego dnia na rynku miasta ogłosił publicznie *Akt powstania obywateli, mieszkańców województwa krakowskiego*¹⁰. W tym czasie

⁶ H. Żaliński, *Hugo Kołłątaj w Powstaniu Kościuszkowskim*, [w:] *Powstanie Kościuszkowskie i jego Naczelnik. Historia i tradycja*, red. T. Kulak, M. Francic, Kraków 1996, s. 51–53; A. Zahorski, *Naczelnik w sukmanie*, Kraków 1990, s. 20; A. Stroynowski, *Droga Tadeusza Kościuszki do funkcji Naczelnika Powstania*, „Czasy Nowożytne” 2016, t. XXIX, s. 56–57; A. Śliwiński, *Powstanie kościuszkowskie*, Warszawa 1920, s. 42.

⁷ Ścisłe związki ze sprzysiężeniem na tym obszarze miały również przebywająca w Zamościu Konstancja Zamoyska, a w Puławach Izabela Czartoryska. T. Mencil, *op. cit.*, s. 47.

⁸ Decyzja o redukcji wojska polskiego z 36 tys. do 18 tys. podjęta została podczas sejmiku grodzieńskiego na sesji w dniu 21 XI 1793 r., a następnie pod naciskiem ambasadora rosyjskiego Osipa Igelstroma zmieniona do 15,5 tys. S. Herbst, *op. cit.*, s. 44–45; A. Zahorski, *Warszawa w powstaniu kościuszkowskim*, Warszawa 1985, s. 64–65.

⁹ M. Francic, *Insurekcja kościuszkowska*, Kraków 1988, s. 43–44; A. Śliwiński, *op. cit.*, s. 48; *Powstanie kościuszkowskie 1794. Dzieje militarne...*, s. 166–168; S. Herbst, *op. cit.*, s. 45–50.

¹⁰ Okoliczności wydarzenia szczegółowo przedstawia m.in. B. Szyndler, *Tadeusz Kościuszko 1746–1817*, Warszawa 1991, s. 182–186.

w Lublinie nie było już rosyjskiego oddziału M. Rachmanowa. Po 20 marca opuścił on miasto na rozkaz ambasadora rosyjskiego Osipa Igelstroma, który nakazał marsz w kierunku Kazimierza Dolnego, co w połączeniu z planowaną w tym miejscu koncentracją kilku innych oddziałów miało zapobiec ewentualnemu przejściu Madalińskiego do Krakowa¹¹. W początku kwietnia do Lublina przybył jeszcze oddział rosyjski Bibikowa ściągnięty ze Słonimia. Opuścił on miasto 9 kwietnia, a wcześniej zobligował magistrat do pilnowania, aby magazyn zbóż na Tatarach nie został przez nikogo wykorzystany¹². Mieszczanie zapewne obawiali się groźby zemsty za niewykonanie rozkazu dowódcy rosyjskiego i przez kolejne tygodnie opłacali całodobowe warty pełnione przez członków cechów rzemieślniczych¹³.

Jednocześnie nad Bystrzycą wiedziano już o wydarzeniach krakowskich i ogłoszeniu aktu powstania, a większość mieszkańców Lublina była zaniepokojona zaistniałą sytuacją¹⁴. Nowy dowódca dywizji wielkopolskiej Antoni Raczyński uznał, że punktem centralnym powstania na obszarze między Wisłą a Bugiem będzie Chełm¹⁵. Tam gromadziły się kolejne polskie oddziały, którymi od 16 kwietnia na mocy decyzji T. Kościuszki zarządzał generał major Jan Grochowski¹⁶. On też natychmiast wezwał województwo lubelskie do przystąpienia do insurekcji, a do Lublina wysłał batalion 7 pułku piechoty oraz cztery szwadrony jazdy dowodzonej przez płk. Dziembowskiego¹⁷. Mieszkańcy miasta prawdopodobnie długo nie wierzyli jednak w możliwość powodzenia powstania niepodległościowego¹⁸. Pewne ożywienie musiało nastąpić dopiero 20 kwietnia, w Wielkanoc, gdy do miasta dotarły wiadomości o przejęciu władzy w Warszawie przez insurgentów oraz ucieczce ambasa-

¹¹ W. Tokarz, *Marsz Madalińskiego*, Warszawa 1926, s. 51–52.

¹² Archiwum Państwowe w Lublinie [dalej: APL], Księgi miasta Lublina [dalej: KML], Consularia [dalej: Consul.] 258, k. 7v.

¹³ Dnia 19 i 26 IV oraz 1 V wypłacano z tego tytułu stróżom z kasy miejskiej dwa razy po 10 złp. i raz 14 złp. APL, KML, Perceptorum et Expensorum 288, k. 2v.

¹⁴ K. Koźmian, *Pamiętniki*, t. I, oprac. J. Willaume, Wrocław 1972, s. 257–258.

¹⁵ Od 6 IV w Chełmie działała już lokalna instytucja władz powstańczych – Komisja Porządkowa Ziemi Chełmskiej. J. Lewandowski, *Komisja Porządkowa chełmska w postaniu kościuszkowskim*, „Rocznik Lubelski” 1970, t. XIII, s. 84.

¹⁶ S. Herbst, *op. cit.*, s. 73.

¹⁷ T. Mencil, *op. cit.*, s. 49.

¹⁸ Z kolei część targowickich „konfederatów lubelskich” na początku kwietnia wyruszyła do Warszawy do O. Igelstroma. „Gazeta Wolna Warszawska” [dalej: „GWW”], 6 V 1794, nr 4, s. 48.

dora rosyjskiego O. Igelstroma¹⁹. W kolejnych dniach zaczęła się zjeżdżać okoliczna szlachta, a 27 kwietnia na lubelskim rynku doszło do zebrania z udziałem mieszczan oraz duchownych. Podczas pierwszego publicznego insurekcyjnego „zgromadzenia obywatelów” zadeklarowano, że mieszkańcy województwa lubelskiego są „zawsze czuli o dobro naszej ojczyzny” i w atmosferze entuzjazmu przyjęto informacje o ogłoszonym 24 marca w Krakowie akcie powstania. Zebrani, wśród których byli m.in. prezydent Lublina Michał Lamprecht oraz Teodor Franciszek Gruell, oświadczyli, że konieczne jest przeciwstawienie się przemocy wojsk pruskich i rosyjskich, po czym zapewnili o pełnym zaufaniu dla T. Kościuszki. Na dzień 29 kwietnia wyznaczono termin kolejnego publicznego zgromadzenia obywateli, którego celem miało być „wspólne naradzenie się o losach ojczyzny i obranie osób do magistratur aktem powstania narodowego ustanowionych”²⁰.

Zaplanowane zgromadzenie odbyło się dzień później, niż pierwotnie zakładano. Być może zmiana terminu nastąpiła w związku z oczekiwaniem na przyjazd Kazimierza Nestora Sapiehy, którego T. Kościuszko delegował do Lublina, aby nadzorował przebieg wydarzeń²¹. Ponownie na rynku miasta zgromadziła się szlachta, mieszczenie oraz duchowieństwo, łącznie w liczbie około 1000 osób²². W podniosłej atmosferze przemawiał Stanisław Iżycki, zwracając uwagę, że należy wziąć przykład z Krakowa i Warszawy, gdzie mieszkańcy wcześniej przyłączyli się do powstania przeciwko wojskom nieprzyjacielskim, a także zdrajcom ojczyzny współpracującym z Rosjanami. Zgodnie z przesłaniem krakowskiego aktu powstania do mieszczan lubelskich zwracał się następującymi

¹⁹ K. Koźmian, *op. cit.*, s. 258.

²⁰ W zgromadzeniu z 27 IV poza dwójką wymienionych rajców lubelskich brali udział: Mikołaj Trzciniński, Ksawery Stoiński, Ignacy Trzciniński, Kajetan Leszczyc Skarszewski, Pius Wyrzykowski, Jan Suchodolski, Wincenty Stoiński, Jakub Pawłowski, Jan Janiszowski, Kasper Gruszecki, Jan Giewułowicz, Józef Lechnicki, Kajetan Lechnicki, Józef Trzciniński, Antoni Rojewski, Wincenty Gałęzowski, Amand Badowski, Stanisław Węgleński, Prandota Wilczopolski, Antoni Sosnowski, K. Chromiński, Jacek Wetowski, Stanisław Iżycki, Jan Wyrzykowski. APL, KML – luzy, 122, s. 132–133.

²¹ Błędnie jego datę przybycia do Lublina na 2 V podaje Ł. Kądziała, *Sapieha Kazimierz Nestor h. Lis*, [w:] *Polski słownik biograficzny* [dalej: *PSB*], t. XXXV, Warszawa–Kraków 1994, s. 64.

²² J. Mazurkiewicz, *Lublin w okresie reform (1764–1795)*, [w:] *Dzieje Lublina. Próba syntezy*, t. I, red. J. Mazurkiewicz, Lublin 1965, s. 184; T. Mencil, *op. cit.*, s. 49.

słowa: „Przecacni miasta tutejszego obywatele, minął duch przesądu i nienawiści, kiedy ludzie na różne dzielili się klasy, a jedna drugą prześladowając, stawały się obydwie uciążliwe krajowi [...]. Szlachetny magistracie, kto więcej powiada wieku, majątku i urzędu ten więcej winien wierności, ten więcej winien przywiązania ojczyźnie, kto jej nie kocha jak obywatel wart kary, kto ją zdradza i nie kocha z urzędu wart śmierci. Ludu miejski, ludu do swojej zawsze przywiązany ojczyzny, umiałeś być Twojemu narodowi i powołaniu wiernym [...] łącz się z tym stanem, który wszystko poświęcił na ratunek ukochanej ojczyzny, łącz się z nami”²³. W podobnym tonie do zgromadzonych zwracali się Jan Raczyński²⁴ oraz Józef Trzciniński²⁵. Płomienną przemowę zachęcającą do akcesu do insurrekcji w imieniu T. Kościuszki wygłosił K.N. Sapięha²⁶. W efekcie w ratuszu podpisano *Akt związku obywatelów mieszkańców województwa lubelskiego* i ustanowiono lokalną instytucję władzy w postaci Komisji Porządkowej Województwa Lubelskiego²⁷. Całość wydarzeń z dnia 30 kwietnia dopełniła msza święta odprawiona w kościele św. Michała Archanioła, podczas której patriotyczne kazanie wygłosił ksiądz Antoni Stanisław Lewkowicz, zaangażowany później w działalność Komisji Porządkowej Województwa Lubelskiego²⁸.

Plan powoływania na poszczególnych obszarach Rzeczypospolitej komisji porządkowych jako lokalnych instytucji władz powstańczych został zapowiedziany w krakowskim akcie powstania. O ile szczegółowy program reform społecznych planowano ogłosić dopie-

²³ S. Iżycki, *Głos obywatela województwa lubelskiego w czasie związku województwa tegoż do powstania narodu napisany*, [Lublin 1794], k. Av.

²⁴ J. Raczyński, *Głos obywatela województwa lubelskiego przy akcie związku województwa tegoż ku powstaniu narodu dnia 30 kwietnia 1794 r. na Rynku miasta Lublina miany*, [Lublin 1794].

²⁵ J. Trzciniński, *Głos obywatela na Rynku w Lublinie do obywatelów mieszkańców województwa lubelskiego w czasie powstania tychże dnia 30 kwietnia 1794 r. miany*, [Lublin 1794].

²⁶ K. Koźmian, *op. cit.*, s. 258.

²⁷ Dokument z akcesem województwa lubelskiego do powstania kościuszkowskiego przechowywany był w Bibliotece Krasieńskich i spłonął, podobnie jak większość zbiorów tej placówki, podczas II wojny światowej. Korzystał z niego wcześniej A. Wilkoszewski, *op. cit.*, s. 225.

²⁸ A.S. Lewkowicz, *Kazanie po solennej wotywie w kolegiacie lubelskiej [...] przed którym xiążę Sapięha imieniem Naczelnika i powtórzeniem słów jego, które on do kapłana wyrzekł w dzień swojej przysięgi, zaprosił duchowieństwo, aby przemówić raczyło do ludu*, [Lublin 1794].

ro po wywalczeniu niepodległości, to warunkiem koniecznym do jej uzyskania było stworzenie insurekcyjnego systemu władz²⁹. Na jego czele stanął T. Kościuszko jako Najwyższy Naczelnik, co wynikało z przeświadczenia, że kolegialna władza nie sprosta konieczności szybkiego podejmowania decyzji w warunkach wojennych. W punkcie 6 aktu powstania ogłoszono utworzenie Komisji Porządkowej Województwa Krakowskiego, która miała być „jedynym narzędziem wykonawczym” naczelnika powstania. Zapowiedziano również utworzenie Rady Najwyższej Narodowej, a komisje porządkowe przewidziano do realizacji jej rozporządzeń. Ponadto instytucji tej powierzono zadanie opracowania w przyszłości szczegółowych przepisów odnoszących się do zasad funkcjonowania i kompetencji komisji porządkowych. Do tego czasu miały one działać według „tymczasowego układu” między obywatelami³⁰.

Szereg czynników związanych z przebiegiem działań wojennych sprawił, że T. Kościuszko w pierwszym okresie insurekcji nie poświęcił większej uwagi organizacji władz cywilnych. Jednocześnie po uwolnieniu Warszawy od garnizonu rosyjskiego i zgłoszeniu przez jej mieszkańców akcesu do powstania w stolicy Rzeczypospolitej samowolnie ustanowiono Radę Zastępczą Tymczasową³¹. Instytucja ta ostatecznie została zaakceptowana przez T. Kościuszkę i do 28 maja była drugim po Najwyższym Naczelniku organem nadzorującym prace komisji porządkowych. Od 30 kwietnia do 28 maja podlegała jej również KPWL, która zgłosiła akces do Rady Zastępczej Tymczasowej (dalej: RZT), a następnie za jej pośrednictwem poinformowała T. Kościuszkę o swoim istnieniu³².

Przedłużający się okres od ogłoszenia powstania do planowanego ustanowienia Rady Najwyższej Narodowej, a także systematyczny wzrost liczby nowych komisji porządkowych w tym czasie sprawiły,

²⁹ W. Bartel, *op. cit.*, s. 28.

³⁰ *Akt powstania obywatelów mieszkańców województwa krakowskiego*, [w:] *Zbiór wszystkich pism urzędowych od zapisania aktu powstania narodowego w Krakowie i innych do niego się ściągających dzieło służące do napisania historii powstania narodowego*, cz. 1, Kraków 1794, s. 12–13.

³¹ A. Zahorski, *Warszawa w postaniu...*, s. 103–108; W. Bartel, *op. cit.*, s. 41; T. Korzon, *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764–1794)*, t. VI, Kraków 1898, s. 3.

³² Przy czym RZT współpracowała przede wszystkim z Komisją Porządkową Księstwa Mazowieckiego i deputacjami porządkowymi funkcjonującymi w poszczególnych ziemiach tego księstwa. A. Wilkośzewski, *op. cit.*, s. 226; B. Sobolowa, *Władze lokalne powstania kościuszkowskiego*, [w:] *Sukmana i krzyż...*, s. 38.

że 30 kwietnia T. Kościuszko osobiście ogłosił ramowy zakres kompetencji instytucji lokalnych³³. Zasadniczy pogląd na to zagadnienie daje charakterystyka uprawnień każdego z siedmiu wydziałów, na jakie powinny zostać podzielone wszystkie nowe instytucje. Do obowiązków Wydziałów Porządku należało nadzorowanie stanu dróg, pracy poczty, kurierów, transportu lądowego oraz wodnego, a także kolportowanie zarządzeń władz powstańczych. Wydziały Bezpieczeństwa miały kontrolować korespondencję, nadzorować nieruchomości w miastach, wydawanie paszportów, śledzić i przesłuchiwać podejrzanych, dokonywać aresztowań oraz przekazywać przestępców do sądów kryminalnych. Wydziały Sprawiedliwości nadzorowały więźniów, działalność sądów kryminalnych oraz odpowiadały za wykonywanie ich wyroków. Wydziały Skarbu miały obowiązek kontrolowania darów przekazywanych na rzecz powstania, zarządzania sekwestrowanymi oraz skonfiskowanymi dobrami zdrajców ojczyzny, administrowania dobrami narodowymi na podlegającym im obszarze oraz funduszami kasy komisji porządkowej. Wydziały Żywności powinny dbać o odpowiednie zagospodarowanie gruntów, prowadzić ewidencję zapasów żywności, zarządzać magazynami i furazami, kontrolować przemysł spożywczy, handel produktami krajowymi oraz wydawać zapomogi żywnościowe dla potrzebujących. Wydziały Potrzeb Wojskowych odpowiadały za werbunek do wojska, szkolenie rekrutów, przygotowanie militarne ludności cywilnej, produkcję i zakup amunicji, broni oraz zaopatrzenie dla wojska, funkcjonowanie magazynów zbrojeniowych, aprowizację miejsc istotnych ze strategicznego punktu widzenia. Z kolei Wydziały Instrukcji nadzorowały szkolnictwo, prowadziły propagandę na rzecz insurekcji i zarządzały funduszami edukacyjnymi³⁴.

Decyzje podejmowane na posiedzeniach poszczególnych wydziałów komisji porządkowych musiały zostać zaakceptowane podczas zebrań plenarnych. Nie mogły wykraczać poza zakres obowiązków przypisanych w *Organizacji komisji porządkowych*, chyba że odpowiadały poleceniom uzyskanym od Najwyższego Naczelnika lub Rady Najwyżej Narodowej (dalej: RNN). Wyjątkiem były sytuacje

³³ Do tego czasu istniały już komisje porządkowe: krakowska, chełmska, mazowiecka, łukowska, lubelska oraz sandomierska. A. Wilkoszewski, *op. cit.*, s. 277.

³⁴ *Organizacja komisji porządkowych [...] Dań w obozie pod Wintarami (sic!) dnia 30 kwietnia 1794 r.*, [b.m. i r.w.], art. III, pkt. 2–9.

nagle, które pozwalały komisjom porządkowym na występowanie z własnymi inicjatywami, przy czym następnie musiały być one zatwierdzone przez RNN. Ograniczano w ten sposób teoretycznie bardzo szeroki zakres uprawnień instytucji szczebla lokalnego, które w praktyce zostały silnie uzależnione od organów centralnych, co oznaczało utrzymanie roli wykonawczej, wyznaczonej już w akcie powstania z 24 marca. Komisje porządkowe odpowiadały za realizację zadań obejmujących kwestie ściśle związane z warunkami prowadzonej wojny, ale kierunek ich postępowania określała RNN, która z tego względu oczekiwała regularnych raportów³⁵. Taka sytuacja oraz charakterystyka obowiązków poszczególnych wydziałów zostały utrzymane przez RNN również po 30 maja, kiedy to uchwaliła ona jednolitą organizację komisji porządkowych. W zakresie odnoszącym się do kompetencji powtórzone przepisy funkcjonujące już od 30 kwietnia³⁶.

Skład osobowy

Pierwszy dokument określający miejsce komisji porządkowych w systemie władz insurekcyjnych, czyli akt powstania, nie poruszał kwestii związanych ze składem osobowym. Wobec braku odgórnych wytycznych instytucje lokalne tworzone do 30 kwietnia stosowały różne rozwiązania w tym zakresie. Wydaje się, że pewne wzorce czerpano z Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych (dalej: KPCW) z okresu Sejmu Czteroletniego. Wskazuje na to przykład krakowski, gdzie do magistratury powstańczej wybrano 16 członków, ale wśród nich w przeciwieństwie do poprzedniczki znalazło się sześciu przedstawicieli mieszczań³⁷.

Pewnych trudności, wobec wspomnianego zniszczenia dokumentacji przechowywanej przed II wojną światową w warszawskiej

³⁵ *Ibidem*, art. II, pkt. 2, art. IV, pkt. 6.

³⁶ *Organizacja dla wszystkich ogólnie komisjów porządkowych*, [w:] *Akty Powstania Kościuszki* [dalej: *APK*], t. I, wyd. S. Askenazy, W. Dzwonkowski, Kraków 1918, s. 217–219; *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie* [dalej: *AGAD*], tzw. *Metryka Litewska* [dalej: *ML*], dz. VII, 111, s. 32–34.

³⁷ O wzorowaniu się na KPCW w tym przypadku świadczą również personalne wybory, gdyż znaczna część przedstawicieli szlachty oraz duchowieństwa, którzy znaleźli się w powstańczej Komisji Porządkowej, wcześniej pracowała w KPCW. Ponadto krakowska Komisja Porządkowa przejęła akta KPCW. P. Jędrzejewski, *Krakowska Komisja Porządkowa w dobie powstania kościuszkowskiego*, „*Krakowski Rocznik Archiwalny*” 2015, t. XXI, s. 55–57.

Bibliotece Krasieńskich, dostarcza natomiast pełne rozpoznanie składu KPWL wybranego podczas zgromadzenia obywateli 30 kwietnia. Aleksander Wilkoszewski, który znał *Akt związku obywatelów mieszkańców województwa lubelskiego*, pisał, że początkowo KPWL była złożona z kilkunastu osób, a przewodził jej Tomasz Dłuski³⁸. Prawdopodobnie szybko doszło do pewnych zmian personalnych, gdyż na początku maja liczba komisarzy wynosiła już 26 osób³⁹. Zapewne byli wśród nich mieszczanie, chociaż nie wiadomo, w jakiej proporcji w odniesieniu do przedstawicieli innych stanów. W Lublinie najwyraźniej nie trzymano się ściśle wzorców KPCW, skoro wybrano aż 10 komisarzy więcej, co być może wynikało z tego, że „wielu było ochotników do tej komisji”⁴⁰. W tym gronie nie znalazł się T. Dłuski, który odmówił udziału w pracach ze względu na wiek, chociaż jego stanowisko wynikało raczej z nieprzychylnego stosunku do insurekcji⁴¹.

W dniu 7 maja do Lublina dotarła *Organizacja komisjów porządkowych*, a 11 maja podczas posiedzenia KPWL przeprowadzono reorganizację instytucji zgodnie z nowymi przepisami⁴². Stanowiły one, że komisje porządkowe powinny składać się z 16 członków: sześciu przedstawicieli szlachty, sześciu – mieszczan oraz czterech – duchownych. Początkowo komisarze mieli być wyznaczani przez T. Kościuszkę, natomiast w przyszłości planowano przeprowadzenie elekcji, przy czym jej wynik mógł zmienić Najwyższy Naczelnik lub RNN, jeśli któryś z członków wykazał się „nieobywatelskim duchem”⁴³. Prawdopodobnie T. Kościuszko nie przesłał jednak do Lublina wyznaczonego przez siebie składu komisji porządkowej, gdyż na zebraniu KPWL w dniu 11 maja dyskutowano nad sposobem przydzielenia 26 komisarzy do siedmiu wydziałów, jakie miały zostać ustanowione⁴⁴. Wskazuje to, że lubelscy komisarze nie zamierzali

³⁸ A. Wilkoszewski, *op. cit.*, s. 225.

³⁹ *Ibidem*

⁴⁰ K. Koźmian, *op. cit.*, s. 258.

⁴¹ O jego postawach politycznych w ostatnich latach Rzeczypospolitej piszą: W. Łoś, *Ostatni podkomorzy lubelski*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1891, nr 6, s. 539–541; W. Konopczyński, *Dłuski Tomasz h. Nałęcz*, [w:] *PSB*, t. V, Kraków 1939–1946, s. 198; W. Kłaczewski, *Dłuski Tomasz*, [w:] *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. III, red. T. Radzik, A. Witusik, J. Ziółek, Lublin 2009, s. 79.

⁴² W. Bartel, *op. cit.*, s. 97.

⁴³ *Organizacja komisji porządkowych...*, art. I, pkt. 1–4.

⁴⁴ A. Wilkoszewski, *op. cit.*, s. 237.

wprowadzać w całości przepisów z 30 kwietnia i do 4 czerwca funkcjonowali nadal w pierwotnym składzie osobowym⁴⁵. W tym okresie w KPWL działali na pewno: Stanisław Kossowski i Józef Podhoroński⁴⁶, Adam Radziwiński⁴⁷, Franciszek Grabowski⁴⁸, Karol Lipski⁴⁹, Jędrzej Mikołaj Trzcński⁵⁰ oraz Michał Zgliczyński⁵¹. Wszyscy byli przedstawicielami lokalnej szlachty⁵².

Istotne zmiany w zakresie składu osobowego komisji porządkowych wniosła organizacja wprowadzona 30 maja przez RNN. Liczbę członków lokalnych instytucji władzy powstańczej określono na 21 osób, wśród których miało się znaleźć: ośmiu przedstawicieli szlachty, ośmiu – mieszczan oraz pięciu – duchownych. Wszyscy powinni być znani „z gorliwości, cnoty obywatelskiej i nieskalanego w niczem życia, tak w prywatnych jak w publicznych obowiązkach”⁵³. W gronie przedstawicieli duchowieństwa przewidziano miejsce dla unitów oraz greckich katolików, pod warunkiem że na obszarze działalności danej komisji porządkowej znajdują się osoby tych wyznań. Członków komisji zasadniczo wybierać mieli „z pomiędzy siebie obywatele”. Prawo do ingerencji w skład osobowy instytucji mieli Najwyższy Naczelnik oraz RNN, którzy mogli odwołać komisarzy „nieobywatelskiego ducha”, opieszających w wykonywaniu obowiązków, podejrzanych o sabotowanie działań powstańczych oraz niedopełniających zaleceń władz centralnych⁵⁴.

⁴⁵ Piotr Potocki do RNN, Lublin 5 VI 1794, AGAD, Archiwum Królestwa Polskiego [dalej: AKP] 252, k. 272.

⁴⁶ *Uniwersał Komisji w zupełności połączonej do całego województwa lubelskiego obywatelów i ziemian w te słowa*, [Lublin po 8 V 1794].

⁴⁷ *Komisja Porządkowa województwa lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki*, [Lublin po 12 V 1794].

⁴⁸ Archiwum Państwowe w Kielcach [dalej: APKiel.], Archiwum Małachowskich z Białaczowa [dalej: AMB] 88, s. 1.

⁴⁹ AGAD, AKP 279, k. 2.

⁵⁰ *Ibidem*, k. 5.

⁵¹ *Komisja Porządkowa województwa lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki*, [Lublin po 13 V 1794].

⁵² Tadeusz Mencil twierdził, że w tym czasie w KPWL działali również mieszczanie Jan Weber i Maciej Greber, a także ksiądz Wincenty Treffler. T. Mencil, *op. cit.*, s. 51. Nie potwierdzają tego żadne z zachowanych dokumentów odnoszących się do KPWL, natomiast T. Korzon, na którego powołał się T. Mencil, wymienia ich w kontekście składu KPWL, ale funkcjonującego po 4 VI. T. Korzon, *op. cit.*, t. VI, s. 7.

⁵³ *Organizacja dla wszystkich ogólnie komisjów porządkowych*, [w:] APK, t. I, s. 216, art. I, pkt. 1–2.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 216, art. I, pkt. 3–5.

Informację o zmianach wprowadzonych w organizacji komisji porządkowych 4 czerwca do Lublina przywiózł delegat RNN Piotr Potocki⁵⁵. Wraz z nią dostarczył listę nowych członków KPWL, wyznaczonych odgórnie przez RNN. Zadecydowała o tym nie tylko nowa organizacja wydana 30 maja, lecz także sytuacja militarna w województwie lubelskim oraz sąsiadującej z nią ziemi chełmskiej, wymuszające podjęcie przez komisję porządkową szybkich i zdecydowanych działań, co prawdopodobnie było niemożliwe do wyegzekwowania od wcześniejszych komisarzy. Reorganizacja KPWL odbyła się zgodnie z nowymi przepisami, aczkolwiek wyznaczono do niej 20 osób, czyli o jedną mniej niż zakładano. Wśród komisarzy znalazło się ośmiu mieszczan: Franciszek Reynbergier, Jan Weber, Benjamin Finke, Walenty Kurowski, Tomasz Dederko, Jan Baptysta Makarowicz, Krzysztof Korn oraz Maciej Greber. Do KPWL weszło również ośmiu przedstawicieli szlachty: Kajetan Potocki, Franciszek Grabowski, Tadeusz Kownacki, Adam Radziwiński, Paweł Stryjeński, Prandota Wilczopolski, Michał Zgliczyński oraz Amand Badowski. Skład uzupełniło trzech duchownych: Antoni Stanisław Lewkowicz, Jan Radziwiński i Wincenty Treffler⁵⁶.

Brak jednego przedstawiciela ostatniej grupy wynikał z założenia, że w przyszłości zostanie wybrany duchowny wyznania unickiego lub grekokatolickiego. Sprawę tę podniesiono już na pierwszej sesji po reorganizacji KPWL i zdecydowano zwrócić się do chełmskiego biskupa unickiego Porfiriusza Skarbka-Ważyńskiego, członka chełmskiej komisji porządkowej, z prośbą o wskazanie jednej osoby „zdatnej i śmiałej”⁵⁷. Ten przedstawił kandydaturę księdza bazyliana Kociczkowskiego⁵⁸. Z nieznanych przyczyn osoba

⁵⁵ P. Potocki do RNN, Lublin 5 VI 1794, AGAD, AKP 252, k. 272.

⁵⁶ *Instrukcja dla obywatela Piotra Potockiego do województwa lubelskiego delegowanego* [3 VI 1794], [w:] *APK*, t. I, s. 256, pkt. 1. Aleksander Wilkoszewski niesłusznie uznał J. Makarowicza oraz W. Kurowskiego za przedstawicieli szlachty. Z kolei odnośnik źródłowy mający potwierdzać obecność w komisji K. Hryniewieckiego nie daje takiej informacji (A. Wilkoszewski, *op. cit.*, s. 282). Brakuje również jakichkolwiek innych znanych mi przesłanek źródłowych pozwalających twierdzić, że K. Hryniewiecki znajdował się w KPWL.

⁵⁷ P. Potocki do RNN, Lublin 5 VI 1794, AGAD, AKP 252, k. 272.

⁵⁸ Ignacy Krzucki do P. Potockiego, Chełm? VI 1794, AGAD, AKP 253, k. 133, pkt. 1. Porfiriusz Skarbek-Ważyński kandydaturę Kociczkowskiego musiał przedstawić I. Krzuckiemu przed 8 VI, kiedy to wyjechał do Galicji. A.S. Petruszewicz, *Wiadomość o Diariuszu czyli dzienniku Porfirego Ważyńskiego (biskupa chełmskiego) od roku 1780 do 1804*, „Przegląd Archeologiczny” 1883, t. II, s. 47.

ta ostatecznie nie weszła do składu KPWL. Dopiero od 24 lipca grono komisarzy duchownych uzupełnił ksiądz Wilczyński, proboszcz markuszowski⁵⁹.

Zmiany wprowadzone 4 czerwca oznaczały również koniec pracy w KPWL dla K. Lipskiego, J.M. Trzczińskiego, S. Kossowskiego oraz J. Podhorodeńskiego. Jak wspomniano, wcześniej z udziału w komisji, z własnej inicjatywy, zrezygnował T. Dłuski. Biorąc pod uwagę, że od 4 czerwca KPWL składała się z 20 osób, a z jej składu wycofano pięciu komisarzy, których obecność została potwierdzona źródłowo dla wcześniejszego okresu, to wysoce prawdopodobne wydaje się, że większość – a być może wszyscy – spośród wybranych przez RNN już wcześniej uczestniczyli w pracach komisji, kiedy ta składała się z 26 osób. W ten sposób przeprowadzona reorganizacja pozwoliła zachować ciągłość prac, a jednocześnie usunięto osoby, których stosunek do insurekcji blokował bardziej energiczne działania. Decyzje odnośnie do usunięcia ze składu KPWL wymienionych komisarzy podejmował T. Kościuszko. Prawdopodobnie oni sami nie czynili jednak żadnych zabiegów, które miałyby pozwolić na kontynuowanie działalności insurekcyjnej. Zapewne decydujące znaczenie w tym przypadku miał społeczny kontekst powstania, odstręczający szlachtę konserwatywną. Skład KPWL wyznaczony w początku czerwca pozostał już bez zmian – z wyjątkiem przyłączenia księdza Wilczyńskiego – do końca istnienia komisji porządkowej.

Wszyscy mieszczanie wskazani przez RNN do KPWL pochodzili z Lublina i pełnili wcześniej funkcje w samorządzie miejskim lub też mieli znaczne wpływy w środowisku kupców oraz bankierów. Krzysztof Korn w 1791 r. został ławnikiem⁶⁰, natomiast w 1792 r. podczas wyborów samorządu miejskiego, zorganizowanego na podstawie przepisów przyjętych na Sejmie Czteroletnim, uzyskał nominację na stanowisko wiceprezydenta Lublina⁶¹. Z pracą administracyjną łączył zajęcia handlowe, jednakże prowadzone przez niego interesy doprowadziły go do ruiny finansowej i w początku

⁵⁹ AGAD, AKP 247, k. 395.

⁶⁰ J. Riabinin, *Lublin w księgach wójtowsko-ławniczych XVII-XVIII wieku*, Lublin 1928, s. 61.

⁶¹ APL, KML, Consul. 253, k. 5v; K. Jakimowicz, *Organizacja i przebieg wyborów oraz działalność pierwszych konstytucyjnych władz miasta Lublina w 1792 r.*, „Meritum. Rocznik Koła Naukowego Doktorantów-Historyków Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie” 2016, t. VIII, s. 90.

1794 r. zadłużenie K. Korna tylko u jednego z bankierów warszawskich wynosiło ponad 12 tys. złp.⁶² Wcześniej karierę w samorządzie miejskim rozpoczął W. Kurowski, który w latach 1786–1787 pełnił funkcję ławnika⁶³, następnie od 1788 do 1792 r. zasiadał w radzie, aby ostatecznie podczas wyborów w latach 1793 oraz 1794 skutecznie ubiegać się o stanowisko wiceprezydenta Lublina⁶⁴. Poza tym zajmował się handlem międzynarodowym, współpracując m.in. z J.D. Heyzlerem oraz M. Gautierem⁶⁵. Owocnie rozwijała się również kariera M. Grebera. W latach 1789–1792 pełnił on funkcję ławnika, a od 1793 do 1794 r. wybierano go na wójta⁶⁶. Jako delegat Lublina brał udział w ruchu politycznym mieszczan podczas Sejmu Czteroletniego. W związku z wykonywaną funkcją w listopadzie 1789 r. przebywał w Warszawie i uczestniczył w „czarnej procesji”⁶⁷. Podobna rola przypadła mu w zaszczycie wiosną 1791 r., kiedy to 19 kwietnia reprezentował Lublin w trakcie publicznego odczytywania tzw. prawa o miastach w gmachu ratusza warszawskiego⁶⁸. W dniu 10 sierpnia 1791 r. został wybrany na sędziego do sądu apelacyjnego miast wydziału lubelskiego⁶⁹. Prowadził również sklep w Lublinie⁷⁰. Jako pisarz urzędu wójtowsko-ławniczego od 1778 do 1791 r. pracował natomiast F. Reynbergier⁷¹. Poza tym był właścicielem usytuowanej przy Rynku „kamienicy Zagrzelskich” o wartości około 20 tys. złp.⁷² W dniu 27 kwietnia 1791 r. przez władze Lublina został delegowany do Warszawy, gdzie reprezentował miasto podczas wydarzeń związanych ze zmianami wprowadzanymi przez Sejm Czteroletni⁷³. W samorządzie miejskim zasiadał

⁶² APL, Księgi grodzkie lubelskie. Relacje [dalej: KGL Rel.] 526, k. 77.

⁶³ J. Riabinin, *op. cit.*, s. 61.

⁶⁴ Idem, *Rada miejska lubelska w XVIII wieku*, Lublin 1933, s. 38–39.

⁶⁵ APL, KML, Advocatialis [dalej: Advoc.] 59, k. 430v.

⁶⁶ J. Riabinin, *Lublin w księgach wójtowsko-ławniczych...*, s. 61.

⁶⁷ K. Jakimowicz, *Władze Lublina wobec ruchu emancypracyjnego mieszczan w dobie Sejmu Czteroletniego (do 1791 r.)*, „Koło Historii. Czasopismo afiliowane z Instytutem Historii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie” 2015, t. XVII, s. 102–104.

⁶⁸ Idem, *Lublin w dobie egzekucji „prawa o miastach”. Reakcja społeczeństwa i władz miasta oraz okoliczności przeprowadzenia wyborów wydziałowych w sierpniu 1791 r.*, „Koło Historii. Czasopismo afiliowane z Instytutem Historii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie” 2013, t. XIII, s. 88.

⁶⁹ Protokół Sądu Apelacyjnego wydziału lubelskiego, APL, KML, Consul. 256, s. 1.

⁷⁰ APL, KGL Rel. 517, k. 350.

⁷¹ J. Riabinin, *Lublin w księgach wójtowsko-ławniczych...*, s. 62.

⁷² APL, KML, Advoc. 58, k. 267–267v.

⁷³ APL, KML, Consul. 239, s. 270.

także J.B. Makarowicz, który rajcą był w latach 1791–1792⁷⁴. Poza tym czerpał zyski z handlu winem węgierskim oraz woskiem⁷⁵.

Pośród mieszczan lubelskich zasiadających w KPWL z samorządem miejskim związane nie były jedynie dwie osoby. Jan Weber prowadził kantor bankierski i udzielał kredytów⁷⁶, poza tym handlował piwem⁷⁷, wódką francuską⁷⁸ oraz sprowadzał zboże z Elbląga⁷⁹. Jego mieszkanie usytuowane na lubelskim rynku przy Bramie Rybnej odwiedzali liczni goście⁸⁰. Podobnie B. Finke, który handlował piwem⁸¹, zbożem, posiadał dworek na Żmigrodzie, kamienicę w Rynku⁸² oraz pasiekę⁸³. Od sierpnia 1791 r. jako sędzia zasiadał w sądzie apelacyjnym miast wydziału lubelskiego⁸⁴. Wspólnie z J. Weberem prowadzili również sklep korzenny w Lublinie⁸⁵.

Pośród przedstawicieli szlachty w KPWL tylko M. Zgliczyński, P. Stryjeński oraz F. Grabowski mieli doświadczenie w pracy w lubelskiej KPCW, natomiast żaden z komisarzy nie zasiadał w KDP. Większość pozostałych edukację odebrała już za panowania Stanisława Augusta i w okresie Sejmu Czteroletniego dopiero rozpoczynała kariery urzędnicze⁸⁶. Wszyscy oni mieli być zwolennikami Konstytucji 3 maja, a także obywatelami gorliwymi i pracowitymi⁸⁷. Jako przykład osoby wychowanej w duchu oświecenia można wskazać P. Stryjeńskiego, który prowadził wzorowe gospodarstwo w Stryjnie, wiele podróżował po Europie, utrzymywał kontakty z ludźmi wykształconymi, sam zgromadził znaczną bibliotekę i wykazywał zainteresowanie życiem publicznym⁸⁸.

⁷⁴ J. Riabinin, *Rada miejska lubelska w XVIII wieku...*, s. 39; K. Jakimowicz, *Organizacja i przebieg wyborów...*, s. 90.

⁷⁵ J. Riabinin, *Rada miejska lubelska w XVIII wieku...*, s. 13; K. Koźmian, *op. cit.*, s. 84.

⁷⁶ APL, KML, Advoc. 58, k. 442.

⁷⁷ APL, KML, Consul. 178, k. 393.

⁷⁸ APL, KML, Consul. 179, k. 279v.

⁷⁹ APL, KGL Rel. 493, s. 192–197.

⁸⁰ J.D. Ochocki, *Pamiętniki*, t. II, Warszawa 1852, s. 65.

⁸¹ APL, KML, Consul. 178, k. 393.

⁸² APL, KML, Advoc. 58, k. 237v, 373; K. Koźmian, *op. cit.*, s. 84; APL, KML, Advoc. 60, k. 162v–165v.

⁸³ APL, KGL Rel. 473, k. 630.

⁸⁴ Protokół Sądu Apelacyjnego wydziału lubelskiego, APL, KML, Consul. 256, s. 1.

⁸⁵ APL, KGL Rel. 428, k. 32v; K. Koźmian, *op. cit.*, s. 84.

⁸⁶ Przykładowo A. Radziwiński, mający w czasie powstania kościuszkowskiego 29 lat, był wychowankiem Szkoły Rycerskiej. M. Czeppe, *Radziwiński Adam h. Lubicz*, [w:] *PSB*, t. XXX, Wrocław–Warszawa–Kraków 1987, s. 86.

⁸⁷ T. Mencil, *op. cit.*, s. 63.

⁸⁸ K. Koźmian, *op. cit.*, s. 188.

Pewne związki z konfederacją targowicką miał P. Wilczopolski⁸⁹. Mało wiadomo o przedstawicielach duchowieństwa. Ksiądz W. Treffler był doktorem filozofii wypromowanym w Szkole Głównej Krakowskiej. Do Lublina przyjechał w 1780 r. i objął posadę nauczyciela w Szkole Wydziałowej Lubelskiej, gdzie następnie od 1785 do 1790 r. był rektorem. Ceniono go za wychowywanie młodzieży w duchu zgodnym z dyrektywami Komisji Edukacji Narodowej⁹⁰. W latach 1789 oraz 1793 w chełmskiej szkole pijarów przeprowadzał wizytacje na zlecenie Komisji Edukacji Narodowej⁹¹. W okresie Sejmu Czteroletniego pozostawał w korespondencyjnym kontakcie z Hugonem Kollątajem i informował go o przebiegu lubelskiego sejmiku poselskiego w 1790 r., kiedy część lokalnej szlachty przeprowadziła bezpardonowy atak na przyszłego podkanclerzego⁹². W czasie insurekcji kościuszkowskiej należał do skrzydła jakobińskiego, co być może stało się płaszczyzną pewnych nieporozumień wewnątrz komisji, gdyż bankierzy jak J. Weber czy B. Finke, powiązani stosunkami finansowymi z żołnierzami rosyjskimi, mogli zajmować bardziej zachowawcze stanowisko⁹³.

Organizacja pracy

Bardzo szeroki zakres kompetencji oraz znaczna liczba członków KPWL wymagały wprowadzenia odpowiedniej organizacji pracy dla uzyskania efektywnych rezultatów. Tymczasem od 30 kwietnia do 11 maja instytucja ta funkcjonowała bez odgórnych wytycznych. Lubelscy komisarze musieli wówczas wykazać się pewną kreatywnością i opracować autorski system działania. Prawdopodobnie

⁸⁹ D. Rolnik, *Szlachta koronna wobec konfederacji targowickiej (maj 1792 – styczeń 1793)*, Katowice 2000, s. 153. Z kolei w lutym 1794 r. został wybrany na komisarza porządkowego ziemi lubelskiej. W. Bednaruk, *Sejmiki lubelskie w okresie stanisławowskim (1764–1795)*, Lublin 2011, s. 422.

⁹⁰ Z. Kukulski, *Pierwsi nauczyciele świeccy w szkole wydziałowej lubelskiej w dobie Komisji Edukacji Narodowej*, Lublin 1939, s. 60, 62–64, 85, 97.

⁹¹ M. Ausz, *Szkoły pijarskie na Lubelszczyźnie w wiekach XVII–XIX*, Lublin 2006, s. 54–55.

⁹² W. Szczygielski, *Przyczynek do badań nad świadomością polityczną szlachty lubelskiej w Czasach Sejmu Czteroletniego*, [w:] *Dyplomacja, polityka, prawo. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Henrykowi Kocójowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. I. Panic, Katowice 2001, s. 268–270.

⁹³ Problem ten uwidaczniał się szczególnie na fali radykalizacji nastrojów części społeczeństwa, kiedy do Lublina dochodziły wiadomości o egzekucjach kilku targowiczian w Warszawie. K. Koźmian, *op. cit.*, s. 258–259; T. Mencil, *op. cit.*, s. 53.

wzorowano się na krakowskiej komisji porządkowej i RZT, gdyż wprowadzono kompetencyjny podział pracy. Zastanawiająca jest jednak nomenklatura utworzonych jednostek wewnętrznych. O ile w wymienionych instytucjach powołano wydziały, to w KPWL istniały departamenty. Co prawda dla tego okresu potwierdzone źródło jest istnienie tylko Departamentu Policji⁹⁴, ale wydaje się, że – mimo różnic w nazewnictwie – podobnie jak w RZT powołano również inne departamenty/wydziały⁹⁵. Możliwe również, że nazewnictwo zaczerpnięto od Komisji Porządkowej Księstwa Mazowieckiego, gdzie istniały cztery departamenty: skarbowy, wojskowy, policji, bezpieczeństwa⁹⁶. Być może dokonano jednak pewnych modyfikacji. W KPWL prawdopodobnie istniał Departament Ekonomiczno-Skarbowy⁹⁷. Jeśli zastosowano wzorce warszawskie lub krakowskie, to możliwe, że funkcjonował również Departament Wojskowy/Potrzeb Wojskowych oraz Departament Bezpieczeństwa⁹⁸. Wybierano także przewodniczących, nieznane pozostają jednak kryteria, jakimi kierowano się w tym zakresie⁹⁹.

Dopiero wprowadzenie 11 maja przez KPWL założeń *Organizacji komisjów porządkowych* pozwoliło na usystematyzowanie sposobu jej działania. Zasadniczo posiedzenia od tego czasu powinny odbywać się dwa razy dziennie, a zarówno sesja poranna, jak i popołudniowa miały być tajne, co wykluczało udział w nich osób postronnych. Obradami kierował przewodniczący, który podejmował decyzje wiążące w przypadku równego głosowania. Na stanowisku tym przewidziano stosunkowo częstą rotację, ponieważ zmiana miała następować co tydzień, a kolejność pełnienia

⁹⁴ *Komisja Porządkowa województwa lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki*, [Lublin po 7 V 1794].

⁹⁵ Niemożliwy do ustanowienia na szczeblu lokalnym byłyby istniejący w RZT Wydział Dyplomatyczny. W. Bartel, *op. cit.*, s. 43.

⁹⁶ AGAD, Zbiór Popielów [dalej: ZP], 374, s. 15.

⁹⁷ Dnia 5 V odbyła się „sesja ekonomiczno-skarbowa”. *Komisja Porządkowa województwa lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki*, [Lublin po 5 V 1794].

⁹⁸ W. Bartel, *op. cit.*, s. 86; P. Jędrzejewski, *op. cit.*, s. 58–59. Prawdopodobnie podziału kompetencyjnego komisarzy do 12 V nie wprowadzono w Chełmie. J. Lewandowski, *op. cit.*, s. 88.

⁹⁹ Na sesjach w dniach 5–7 V przewodniczącym był S. Kossowski. Por. *Komisja porządkowa województwa lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki*, [Lublin po 6 V 1794]; *Proklamacja. Komisja Porządkowa województwa lubelskiego pod naczelnictwem najwyższej siły zbrojnej narodowej Tadeusza Kościuszki*, [Lublin po 7 V 1794]. Podczas sesji 8 V stanowisko przewodniczącego zajmował J. Podchoroński, natomiast w kolejnych dwóch dniach powrócił na nie S. Kossowski. APKiel, AMB 88, s. 2–3.

funkcji uzależniono od wieku – jako pierwszy obejmował ją najstarszy komisarz, po czym zastępował go drugi w kolejności starszeństwa itd. Posiedzenia plenarne mogły się odbywać, jeśli brało w nich udział przynajmniej siedmiu członków komisji¹⁰⁰.

Jednocześnie rozwinięto, stosowaną już wcześniej przez niektóre instytucje insurekcyjne, ideę podziału kompetencyjnego komisarzy, co miało usprawnić system organizacji pracy. Przepisy z 30 kwietnia nakazywały ustanowienie w każdej komisji porządkowej siedmiu wydziałów: porządku, bezpieczeństwa, żywności, skarbu, sprawiedliwości, potrzeb wojskowych oraz instrukcji¹⁰¹. Wszystkie miały być obsadzone przez dwóch komisarzy, co sprawiało, że zasadniczo dwóch pozostawało bez przydziału – im w roli przypadło zastępowanie nieobecnych na posiedzeniach poszczególnych wydziałów. Te swoiste zespoły zadaniowe funkcjonujące w obrębie komisji porządkowych opracowywały kierunki działań na płaszczyznach, które przypadły im w udziale, po czym przedstawiały swoje propozycje na posiedzeniu plenarnym, gdzie podejmowano wiążące decyzje lub występowano z zapytaniami do Najwyższego Naczelnika i RNN¹⁰². W trakcie przeprowadzanej 11 maja reorganizacji KPWL pojawiły się wątpliwości odnośnie do przydziału komisarzy do utworzonych wydziałów. Większa, niż zakładano, liczba członków sprawiła, że nie było możliwości równomiernego oddelegowania 26 osób do siedmiu wydziałów. Prawdopodobnie w poszczególnych jednostkach pracowała więc różna liczba komisarzy¹⁰³. Pewne zmiany w tym zakresie musiały zostać dokonane po 4 czerwca, kiedy RNN wyznaczyła nowy skład KPWL. W ten sposób otrzymano możliwość umieszczenia trzech komisarzy w każdym z wydziałów. Niestety zachowana część dokumentacji KPWL nie pozwala na pełne odtworzenie obsady stanowisk w poszczególnych wydziałach. Wiadomo, że w Wydziale Żywności pracowali K. Korn¹⁰⁴, M. Zgliczyński oraz J.B. Makarowicz¹⁰⁵. Do Wydziału Porządku oddelegowany został J. Weber¹⁰⁶, do Wydziału Sprawie-

¹⁰⁰ *Organizacja komisji porządkowych...*, art. IV, pkt. 1–3.

¹⁰¹ *Ibidem*, art. III, pkt. 1.

¹⁰² *Ibidem*, art. IV, pkt. 4–6.

¹⁰³ Nie wiadomo, jak wyglądały personalne przydziały do poszczególnych wydziałów KPWL między 11 V a 4 VI.

¹⁰⁴ AGAD, AKP 253, k. 280.

¹⁰⁵ *Komisja Porządkowa województwa lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki w Wydziale Żywności*, [Lublin po 20 IX 1794], k. Av.

¹⁰⁶ T. Mencil, *op. cit.*, s. 51.

dliwości M. Greber¹⁰⁷, natomiast w Wydziale Instrukcji umieszczono A.S. Lewkowicza¹⁰⁸ i W. Trefflera¹⁰⁹.

Przepisy z 30 kwietnia obligowały komisje porządkowe do ustanowienia organów wykonawczych w postaci dozorów¹¹⁰. Następnie w tym zakresie zostały doprecyzowane w wydanym 7 maja tzw. uniwersale połanieckim. Zadaniem dozorców było realizowanie w terenie postanowień zapadłych na posiedzeniach plenarnych instytucji lokalnych, prowadzenie wywiadu oraz strzeżenie bezpieczeństwa na podległych im obszarach. Każdy dozór powinien obejmować od 1000 do 2000 gospodarzy¹¹¹. Do organizacji własnych organów wykonawczych KPWL przystąpiła 22 maja. Na posiedzeniu plenarnym podjęto wówczas decyzję o podzieleniu podległego komisji obszaru terytorialnego na 24 dozory. Kierowano się kryterium parafialnym, co wynikało z trudności organizacyjnych na podstawie liczby gospodarzy¹¹². Wyznaczono również osoby, które miały zarządzać pracą dozorów, a następnie zaopatrzone je w instrukcje zawierające szczegółowy wykaz obowiązków¹¹³. Wszyscy dozorczy

¹⁰⁷ AGAD, AKP 247, k. 396.

¹⁰⁸ *Wydział Instrukcji w Komisji Porządkowej Województwa Lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki*, [Lublin po 20 IX 1794], k. Av.

¹⁰⁹ *Wydział Instrukcji Komisji Porządkowej Województwa Lubelskiego. Apel do duchownych różnych wyznań o oddziaływanie na lud w duchu patriotycznym*, [Lublin po 25 IX 1794], k. Av.

¹¹⁰ Ich pomysłodawcą był H. Kollątaj, chociaż w organizacji dozorów widoczne były również wpływy kilku innych polskich publicystów oświeceniowych. J. Malec, *Polska myśl administracyjna XVIII wieku*, Kraków 2008, s. 165.

¹¹¹ *Organizacja komisji porządkowych...*, art. II, pkt. 3; AGAD, ZP, 374, s. 256–257; *Uniwersał urządzający powinności gruntowe włościan i zapewniających dla nich skuteczną opiekę rządową, bezpieczeństwo własności i sprawiedliwości*, [w:] *Tadeusz Kościuszko jego odezwy i raporta uzupełnione celniejszymi aktami odnoszącymi się do powstania narodowego 1794 r.*, oprac. L. Nabelak, t. V, Paryż 1871, s. 33, pkt. 10–11.

¹¹² *Komisja Porządkowa Województwa Lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki. Uniwersał ustanawiający dozory i dozorców*, [Lublin po 22 V 1794], k. A. Podobne kryterium podziału na dozory zastosowały również inne komisje porządkowe, np. chełmska czy też ziemi liwskiej. W. Bartel, *op. cit.*, s. 195, 198.

¹¹³ Przydziały i lista dozorów opracowana została w następujący sposób: dozór lubelski – Bogusław Kretowicz, bełżycki – Józef Skorupski, grabowski – Kajetan Hryniewiecki, końskowolski – Ignacy Rudnicki, kazimierski – Wincenty Słotwiński, czemiernicki – Gliński, parczewski – Franciszek Grabowski, łączyński – Tadeusz Kornacki, dyski – Tomasz Wierzbicki, opolski – Jakub Janiszewski, urzędowski – Jacek Wierzbicki, zaklikowski – Eligiusz Prażmowski, kraśnicki – Józef Chociszewski, potocki – Józef Puchała, biański – Mateusz Rybicki, solski – Wojciech Wierciński, gorajski – Tomasz Janiszewski, wysocki – Konrad Badeni, chrzczoński – Antoni Marchocki, bychawski – Jerzy Gałęzowski, biskupicki – Jakub

zostali zobligowani do złożenia przed KPWL przysięgi na kierowanie się miłością ojczyzny oraz dbałość o dobro publiczne podczas wykonywania powierzonych im zadań. Do pracy mieli przystąpić od 1 czerwca¹¹⁴. Prawdopodobnie bez większych zmian personalnych dozory funkcjonowały do końca września¹¹⁵, chociaż 26 lipca RNN doprecyzowała związane z nimi zagadnienia. Wprowadzony został formalny wymóg zamieszkiwania przez dozorcę na podległym mu obszarze oraz wykazywania się umiejętnością czytania, pisania i liczenia. Do pomocy przydano im również nauczycieli, którzy mieli przejąć obowiązki związane z agitacją insurekcyjną¹¹⁶. W toku podejmowanych działań KPWL często wykorzystywała własne organy wykonawcze, prosząc poszczególnych dozorców o raporty odnoszące się do sytuacji w terenie oraz wydając im różne polecenia¹¹⁷.

Istotną rolę w funkcjonowaniu komisji porządkowych odgrywali pełnomocnicy RNN, których ustanowienie 21 maja polecił T. Kościuszko¹¹⁸. Mieli oni pośredniczyć w przekazywaniu poleceń RNN dla instytucji lokalnych, kontrolować ich pracę, przysyłać raporty o ewentualnych nieprawidłowościach oraz ułatwiać komunikację między komisjami a oddziałami wojska stacjonującymi w okolicy ich urzędowania¹¹⁹. Na pełnomocnika RNN do województwa lubelskiego 2 czerwca wybrany został generał major

Przybylski, kurowski – Piotr Domański. *Komisja Porządkowa Województwa Lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki. Uniwersał ustanawiający dozory i dozorców...*, k. A–Av.

¹¹⁴ P. Potocki do RNN, Lublin 5 VI 1794, AGAD, AKP 252, k. 272.

¹¹⁵ Jedyna potwierdzona źródłowo zmiana na stanowisku dozorcę przeprowadzona została między 15 a 17 IX. Wojciecha Wiercińskiego, dozorcę solskiego, którego wyznaczono do pobierania podatków wojewódzkich, zastąpił Maciej Rzezycki. *Komisja Porządkowa województwa lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki. Rozporządzenie w sprawie dostawy rekruta konnego i pieszego, podatków i furazu*, [Lublin po 15 IX 1794], k. Av–A2.

¹¹⁶ Zmieniono również kryterium ustalania granic dozorców, określając, że każdy ma obejmować od 1000 do 1200 dymów, czego KPWL prawdopodobnie nie zastosowała, ponieważ dozory ustanowione 22 V działały w sposób satysfakcjonujący. *Ustanowienie dozorców i przepisów dla dozorców i nauczycielów po dozorach*, [w:] APK, t. II, s. 6–12, art. I, pkt. 1, art. II, IV.

¹¹⁷ AGAD, AKP 247, k. 390, 395v, 396, 396v, 397, 402–403, 404v; AGAD, AKP 253, k. 222–222v, 262, 264 (ostatnie rozporządzenie dla dozorców wydane przez KPWL 21 IX).

¹¹⁸ W. Bartel, *op. cit.*, s. 186.

¹¹⁹ *Instrukcja dla obywatela Piotra Potockiego do województwa lubelskiego delegowanego*, [w:] APK, t. I, s. 236–237.

Piotr Potocki¹²⁰, który do Lublina przyjechał dwa dni później¹²¹. Zaszło w kolejnych tygodniach zmiany w sytuacji wojennej insurrekcji sprawiły, że T. Kościuszko zdecydował się na zastąpienie pełnomocników RNN zastępcami-pełnomocnikami delegowanymi bezpośrednio przez niego. Mieli oni szersze kompetencje od poprzedników, co pozwalało im na ingerowanie w prace komisji porządkowych, włącznie z możliwością zmieniania ich składu oraz wydawania poleceń dotyczących spraw zaopatrywania wojska, werbunku i organizacji pospolitego ruszenia¹²². Do KPWL w dniu 26 lipca oddelegowany został Mikołaj Tomaszewski. W Lublinie pojawił się przed 5 sierpnia, gdy wysłał pierwszy raport, a na stanowisku pozostał do końca istnienia komisji porządkowej¹²³.

W zakresie kancelaryjnym komisarzy wspierał sekretarz. Od początku maja był nim Kajetan Koźmian¹²⁴. Dopiero 19 września funkcję tę objął Antoni Sosnowski¹²⁵, ale zmiana prawdopodobnie miała charakter przejściowy, ponieważ w kolejnych dniach na stanowisku sekretarza ponownie występował K. Koźmian¹²⁶. Odpowiadał on za sporządzanie siedmiu protokołów, po jednym dla każdego z wydziałów, gdzie umieszczano raporty przedkładane przez komisarzy wchodzących w skład poszczególnych zespołów. Ponadto sekretarze zobligowani byli do prowadzenia protokołu ogólnego z posiedzeń plenarnych, który miał zawierać: wszystkie rozporządzenia wydawane przez daną komisję porządkową, dyspozycje Najwyższego Naczelnika i RNN, listy obecności na poszczególnych sesjach, a także treść wygłaszanych podczas nich wypowiedzi

¹²⁰ *Wysłanie osób do województwa lubelskiego i ziemi chełmskiej w celu dzielniejszej egzekucji zaleceń Najwyższego Naczelnika* [2 VI 1794], [w:] APK, t. I, s. 234; AGAD, AKP 252, k. 262.

¹²¹ P. Potocki do RNN, Lublin 5 VI 1794, AGAD, AKP 252, k. 272.

¹²² *Instrument na pełnomocnictwo dla ob. Tomaszewskiego* [26 VII 1794], [w:] APK, t. II, s. 4–5.

¹²³ M. Tomaszewski do RNN, Lublin 5 VIII 1794, AGAD, AKP 252, k. 206.

¹²⁴ AGAD, AKP 247, k. 378.

¹²⁵ „Zgodno z protokołem Antoni Sosnowski”, *Komisja Porządkowa województwa lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki. Zawiadomienie o nabożeństwie dziękczynnym za uwolnienie kraju na którym X. Lewkowicz wygłosi stosowne kazanie*, [Lublin po 19 IX 1794].

¹²⁶ „Zgodno z protokołem K. Koźmian”, *Wydział Instrukcji Komisji Porządkowej województwa lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki. Ogłoszenie odezwy Wydziału Instrukcji Rady Najwyższej Narodowej żądającej szczegółowego informowania o czynach patriotycznych i ofiarności na rzecz insurekcji*, [Lublin po 25 IX 1794], k. A2

komisarzy. Wszystkie pozostałe kwestie związane z funkcjonowaniem kancelarii oraz prowadzeniem dokumentacji pozostawione były autonomicznej decyzji komisji¹²⁷.

Zasadniczo miejscem posiedzeń KPWL był Lublin. Nie wiadomo natomiast, gdzie dokładnie obradowali komisarze. Wobec zawieszenia, wraz z przyłączaniem się poszczególnych obszarów terytorialnych do insurekcji kościuszkowskiej wszystkich istniejących wcześniej instytucji, mieli oni stosunkowo szerokie pole do wyboru swojej siedziby. Najprawdopodobniej zajęli jedno z pięter gmachu ratusza wielkiego, gdzie mieścił się Trybunał Koronny oraz sądy ziemskie¹²⁸. Posiedzenia plenarne KPWL odbywały się codziennie, włącznie z niedzielami. Sesje poranne rozpoczynano o godzinie 8, trwały do około 12–13, po czym następowała przerwa obiadowa. Komisarze ponownie zbierali się o godzinie 14.30 lub 15.00¹²⁹. Jak wspomniano, kworum na posiedzeniach plenarnych wynosiło siedem osób. Zasadniczo zgromadzenie takiej liczby komisarzy nie powinno stanowić problemu, ponieważ wprowadzono również przepis obligujący przynajmniej jednego członka każdego z wydziałów do stałej obecności w miejscu urzędowania¹³⁰. Zachowane dla końca lipca raporty czynności KPWL wskazują, że w posiedzeniach plenarnych zazwyczaj uczestniczyło od ośmiu do 12 komisarzy. Podobnie sytuacja przedstawiała się w początku sierpnia¹³¹. Zwraca-

¹²⁷ *Organizacja dla wszystkich ogólnie komisjów porządkowych...*, [w:] APK, t. I, s. 220, art. IV, pkt. 7, 10.

¹²⁸ Niektóre komisje porządkowe zajmowały lokale po KPCW. P. Jędrzejewski, *op. cit.*, s. 57.

¹²⁹ Raport czynności Komisji Porządkowej Lubelskiej, AGAD, AKP 247, k. 395–400.

¹³⁰ *Organizacja dla wszystkich ogólnie komisjów porządkowych...*, [w:] APK, t. I, s. 217, art. III, pkt. 2.

¹³¹ Przykładowo 24 VII na sesję poranną o 8.00 przybyli: A.S. Lewkowicz, J. Weber, M. Greber, K. Korn, B. Finke, M. Zgliczyński, J. Makarowicz, o 8.30: F. Reynbergier, A. Badowski, natomiast o 9.00 Wilczyński. Te same osoby obecne były po południu. AGAD, AKP 247, k. 295. Dnia 25 VII na obu sesjach obecni byli: K. Korn, A.S. Lewkowicz, A. Badowski, J. Weber, B. Finke, F. Reynbergier, M. Zgliczyński, J. Radzimiński, J. Makarowicz, M. Greber (*ibidem*, k. 395v). Dnia 26 VII w obu sesjach uczestniczyli: K. Korn, A. Badowski, B. Finke, M. Greber, A.S. Lewkowicz, A. Radzimiński, J. Weber, F. Reynbergier, M. Zgliczyński, J. Makarowicz, T. Kownacki (*ibidem*, k. 396). W dniu 27 VII (niedziela) obecni byli: K. Korn, A.S. Lewkoczi, T. Kownacki, A. Badowski, J. Weber, J. Radzimiński, F. Reynbergier, B. Finke, J. Makarowicz (*ibidem*, k. 396–396v). Dnia 28 VII w obu sesjach uczestniczyli: K. Korn, A.S. Lewkowicz, A. Radzimiński, J. Radzimiński, J. Makarowicz, J. Weber, F. Reynbergier, B. Finke (*ibidem*, k. 396v). Dnia

ca uwagę to, że – przynajmniej w tym krótkim okresie – ponad połowę obecnych zawsze stanowili mieszczanie lubelscy. Wysoka była frekwencja przedstawicieli duchowieństwa, natomiast sporadycznie na sesjach pojawiała się szlachta, reprezentowana zazwyczaj przez dwie lub trzy osoby¹³². Być może wynikało to z przebywania na co dzień w dobrach ziemskich, gdzie w okresie żniw mieli zapewne wiele zajęć prywatnych do wykonania.

Zmieniająca się sytuacja militarna w województwie lubelskim sprawiła, że KPWL kilkakrotnie musiała zawieszać funkcjonowanie lub też przenosić się czasowo do innych miejsc. Jak wiadomo, instytucja ta została ustanowiona 30 kwietnia. Pierwsze potwierdzone źródłowo posiedzenie odbyło się 5 maja¹³³, natomiast ostatnie 3 października¹³⁴. Od 30 kwietnia do 29 września Lublin

29 VII na posiedzenie przybyli: K. Korn, F. Reynbergier, A. Radziwiński, J. Weber, M. Greber, A.S. Lewkowicz, Wilczyński, J. Radziwiński, A. Badowski, natomiast o godzinie 11:00 dołączył T. Kownacki (*ibidem*, k. 396v–397). W sesji porannej 30 VII wzięli udział: K. Korn, J. Weber, F. Reynbergier, A. Radziwiński, B. Finke, A. Badowski, J. Radziwiński, M. Greber, J. Makarowicz, A.S. Lewkowicz, który po 9:00 opuścił posiedzenie. Na sesji popołudniowej były obecne te same osoby poza K. Kornem oraz B. Finke (*ibidem*, k. 397v). W dniu 31 VII na obu sesjach obecni byli: J. Weber, M. Zgliczyński, J. Radziwiński, B. Finke, A. Badowski, J. Makarowicz, K. Korn, T. Kownacki, A. Radziwiński, F. Reynbergier, M. Greber, A.S. Lewkowicz (*ibidem*, k. 398v). Pod uchwałą podjętą 9 VIII podpisali się wszyscy obecni wówczas komisarze: T. Dederko, A. Badowski, J. Weber, A. Radziwiński, K. Korn, T. Kownacki, B. Finke, F. Reynbergier, W. Treffler, J. Radziwiński, J. Makarowicz, M. Greber (*ibidem*, k. 401v). W dniu 10 VIII zebrał się: T. Dederko, A. Radziwiński, T. Kownacki, A.S. Lewkowicz, B. Finke, A. Badowski, W. Treffler, J. Radziwiński, W. Kurowski (*ibidem*, k. 405).

¹³² Wydaje się jednak, że spostrzeżenia te można rozciągnąć na cały okres działalności KPWL od reorganizacji, która nastąpiła 4 VI. Podpisy pod uchwałą z 11 VI wskazują na dużą zbieżność nazwisk z wykazami obecnych na sesjach w ostatnim tygodniu lipca i początku sierpnia. Na sesji 11 VI stawili się: F. Grabowski, J. Weber, T. Dederko, P. Stryjeński, K. Korn, P. Wilczopolski, W. Treffler, W. Kurowski, B. Finke, J. Makarowicz. *Ibidem*, k. 381.

¹³³ *Komisja Porządkowa województwa lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki*, 5 V...

¹³⁴ Ostatnie potwierdzone źródłowo posiedzenie KPWL odbyło się w Markuszowie. „Protokół Komisji porządkowej Województwa Lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki, z odbytej sesji w dniu 3-m października w Markuszowie” znajduje się w: Z. Radziwiński, *Z papierów generała Antoniego Radziwińskiego*, „Kwartalnik Historyczny” 1917, t. XXXI, s. 272. Z kolei 8 X w lubelskich księgach rachunkowych odnotowano wydanie 30 złp. na bryczkę z trzema końmi dla niejakiego Augustynowicza, który miał jechać do Żelechowa „z dyspozycji Komisji Porządkowej Województwa Lubelskiego”. APL, KML, Perceptorum et Expensorum 288, k. 12.

kilkukrotnie zajmowany był przez wojska rosyjskie i austriackie, co wiązało się z koniecznością przenoszenia KPWL w inne miejsce lub też zawieszania jej pracy. Pierwsza taka sytuacja nastąpiła 11 czerwca, kiedy do miasta zbliżały się oddziały rosyjskie. W związku z tym KPWL po odbyciu sesji popołudniowej opuściła Lublin i przeniosła się do Markuszowa¹³⁵, a następnie do Puław, gdzie 14 czerwca odbyła posiedzenie¹³⁶. W kolejnych dniach, wobec stałego zagrożenia województwa lubelskiego ze strony wojsk rosyjskich, kilku członków KPWL podróżowało z dokumentacją oraz 17 tys. złp. zebranych w kasie komisyjnej, odwiedzając: Lipsk, Sandomierz, Szczepieszyn, a następnie Zamość¹³⁷. Następne zebranie członków komisji miało miejsce 22 czerwca w Ulanowie¹³⁸. Do Lublina KPWL powróciła 18 lipca¹³⁹ i stale obradowała tutaj do 10 sierpnia, chociaż dwa ostatnie posiedzenia odbyły się w warunkach nadzwyczajnych, po zajęcia miasta przez wojska austriackie, co nastąpiło 8 sierpnia¹⁴⁰. Tym razem KPWL w ogóle przestała funkcjonować, a pewne działania w odniesieniu do województwa lubelskiego prowadził M. Tomaszewski przebywający w tym czasie w Łukowie. Posiedzenia wznowione zostały dopiero 15 września¹⁴¹. Przez kolejne dni sesje odbywały się regularnie, ale wobec ponownego zagrożenia Lublina ze strony wojsk austriackich komisarze 28 września opuścili miasto i ostatni raz zebrali się 3 października w Markuszowie¹⁴². Poszczególne okresy działalności KPWL ilustruje tabela 1.

¹³⁵ AGAD, AKP 247, k. 381.

¹³⁶ *Ibidem*, k. 383v; K. Koźmian, *op. cit.*, s. 264.

¹³⁷ Komisarzami, którzy opuścili Lublin wraz z kasą i archiwum, byli: A. Badowski, T. Kownacki, P. Wilczopolski, J. Radzimiński, A. Radzimiński, P. Stryjeński, W. Kurowski. AGAD, AKP 247, k. 383v–384v; K. Koźmian, *op. cit.*, s. 266.

¹³⁸ AGAD, AKP 247, k. 384v.

¹³⁹ Nastąpiło to na skutek rozkazu T. Kościuszki z dnia 14 VII. Lubelscy komisarze porządkowi mieli również uzyskać od dowódcy wojsk austriackich informację o przyczynach ich wkroczenia do Rzeczypospolitej, ale nie zdążyli tego wykonać, ponieważ Austriacy opuścili Lublin w nocy z 16 na 17 VII. „GWW”, 26 VII 1794, nr 27, s. 358; AGAD, AKP 247, k. 386.

¹⁴⁰ *Ibidem*, k. 404–405.

¹⁴¹ *Komisja Porządkowa województwa lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki. Ogłoszenie dotyczące składania podatków, sukman, koszul, butów, kozuchów oraz dostaw rekrutów*, 15 IX, [Lublin 1794], k. Av; M. Tomaszewski do RNN, Łuków 16 IX 1794, AGAD, AKP 253, k. 261–262v.

¹⁴² Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie, rkps 577 – Potwierdzenie Komisji Porządkowej Województwa Lubelskiego Wydziału

Tabela 1

Okresy funkcjonowania Komisji Porządkowej Województwa Lubelskiego w 1794 r.

Daty posiedzeń	Miejsca posiedzeń	Warunki działania
30 kwietnia (5 maja) – 11 czerwca	Lublin	Regularne sesje
11/12 czerwca	Markuszów	Transportowanie kasy i archiwum KPWL w obliczu zagrożenia Lublina przez wojska rosyjskie
14 czerwca	Puławy	Sesja nadzwyczajna po zajęciu Lublina przez wojska rosyjskie
15–21 czerwca	Lipsk, Sandomierz, Szczepieszyn, Zamość	Transportowanie kasy oraz archiwum KPWL w obliczu zagrożenia województwa lubelskiego przez wojska rosyjskie
22 czerwca	Ulanów	Sesja nadzwyczajna w czasie okupowania Lublina przez wojska rosyjskie, a następnie austriackie
18 lipca – 10 sierpnia	Lublin	Regularne sesje
11 sierpnia – 14 września	–	KPWL zawieszona wobec okupacji Lublina przez wojska austriackie
15 września – 28 września	Lublin	Regularne sesje
29 września	Markuszów	Sesja nadzwyczajna wobec zagrożenia Lublina ze strony wojsk austriackich
3 października	Markuszów	Sesja po zajęciu Lublina przez Austriaków

Źródło: opracowanie własne na podstawie: AGAD, AKP 247, k. 381, 383v, 384–384v, 404–405, 406v; AKP 253, k. 261–262v; *Komisja Porządkowa województwa lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki. Ogłoszenie dotyczące składania podatków, sukman, koszul, butów, kozuchów oraz dostaw rekrutów*, b.m. i r.w., [Lublin po 15 IX 1794], k. Av; K. Koźmian, *op. cit.*, s. 266; Z. Radziwiński, *Z papierów generała Antoniego Radziwińskiego*, „Kwartalnik Historyczny” 1917, t. XXXI, s. 272.

Skarbowego dla X. Treflera, k. 1; KPWL do RNN, Markuszów 29 IX 1794, AGAD, AKP 247, k. 406v.

Powyższe zestawienie wykazuje, że przez pięć miesięcy istnienia KPCW komisarze mieli możliwość regularnej pracy jedynie przez około sześć tygodni. W tym czasie systematyczną działalność na rzecz powstania utrudniał początkowy brak jasno sprecyzowanych przepisów regulujących pracę komisji, następnie zmiany składu osobowego i konieczność dostosowania organizacji pracy do wytycznych wdrażanych najpierw od 11 maja, a następnie od 4 czerwca.

Podsumowanie

Początek insurekcji, a następnie przystąpienie do niej województwa lubelskiego musiały wywołać wśród mieszkańców pewną dezorientację. Zniesione zostały ramy konstytuujące istniejący od wieków porządek społeczny. Formalnie przestały istnieć podziały stanowe, a w nomenklaturze wszyscy stali się „obywatelami”. Zawieszono funkcjonujące dotychczas sądy oraz wszystkie pozostałe instytucje centralne i lokalne. W ich miejsce sukcesywnie powstawały ośrodki władzy powstańczej. Lubelska komisja porządkowa była pierwszą lokalną instytucją o charakterze państwowym o kompetencjach wykraczających poza sprawy miejskie, której pełnoprawnymi członkami stali się mieszczanie. Jednocześnie stosunek do insurekcji miejscowej społeczności prawdopodobnie był mocno zróżnicowany. Niektórych kupców sprawy ekonomiczne łączyły z wojskami rosyjskimi, stacjonującymi w mieście przed rozpoczęciem powstania. Wielu mieszkańców obawiało się zemsty ze strony zaborców za ewentualną współpracę z instytucjami insurekcyjnymi, ponieważ nie wierzyli oni w możliwość skutecznego prowadzenia walki zbrojnej. Przedstawiciele lokalnych elit władzy wykreowanych w okresie rządów konfederacji targowickiej i sejmu grodzieńskiego obawiali się utraty zdobytej pozycji społecznej. Ta wstrzeźliwość znajdowała odzwierciedlenie w decyzjach podejmowanych przez KPWL, która początkowo działała w mało dynamiczny sposób, a następnie nie próbowała organizować oporu w sytuacji zagrożenia ze strony wojsk rosyjskich i austriackich.

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [AGAD]

Archiwum Królestwa Polskiego [AKP], sygn. 247, 252, 253, 279.

tzw. Metryka Litewska [ML], dz. VII, 111.

Zbiór Popielów [ZP], sygn. 374.

Archiwum Państwowe w Kielcach [APKiel.]

Archiwum Małachowskich z Białaczowa [AMB], sygn. 88.

Archiwum Państwowe w Lublinie [APL]

Księgi grodzkie lubelskie. Relacje [KGL Rel.], sygn. 428, 473, 493, 517, 526.

Księgi miasta Lublina, Advocatialis [KML, Advoc.], sygn. 58, 59.

Księgi miasta Lublina, Consularia [KML, Consul.], sygn. 158, 178, 179, 239, 253, 256.

Księgi miasta Lublina – luzy [KML – luzy], sygn. 122.

Księgi miasta Lublina, Perceptorum et Expensorum, sygn. 288.

Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie

rkps 577.

STARODRUKI

Iżycki S., *Głos obywatela województwa lubelskiego w czasie związku województwa tegoż do powstania narodu napisany*, [Lublin 1794].

Komisja Porządkowa województwa lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki, [Lublin po 5 V 1794].

Komisja porządkowa województwa lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki, [Lublin po 6 V 1794].

Komisja Porządkowa województwa lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki, [Lublin po 7 V 1794].

Komisja Porządkowa województwa lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki, [Lublin po 12 V 1794].

Komisja Porządkowa województwa lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki, [Lublin po 13 V 1794].

Komisja Porządkowa województwa lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki. Ogłoszenie dotyczące składania podatków, sukman, koszul, butów, kozuchów oraz dostaw rekrutów, [Lublin po 15 IX 1794].

Komisja Porządkowa województwa lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki. Rozporządzenie w sprawie dostawy rekruta konnego i pieszego, podatków i furazu, [Lublin po 17 IX 1794].

- Komisja Porządkowa Województwa Lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki. Uniwersał ustanawiający dozory i dozorców*, [Lublin po 22 V 1794].
- Komisja Porządkowa województwa lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki w Wydziale Żywności*, [Lublin po 20 IX 1794].
- Komisja Porządkowa województwa lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki. Zawiadomienie o nabożeństwie dziękczynnym za uwolnienie kraju na którym X. Lewkowicz wygłosi stosowne kazanie*, [Lublin po 19 IX 1794].
- Lewkowicz A.S., *Kazanie po solennej wotywie w kolegiacie lubelskiej [...] przed którym xiążę Sapieha imieniem Naczelnika i powtórzeniem słów jego, które on do kapłana wyrzekł w dzień swojej przysięgi, zaprosił duchowieństwo, aby przemówić raczyło do ludu*, [Lublin 1794].
- Organizacja komisji porządkowych [...] Dań w obozie pod Wintarami (sic!) dnia 30 kwietnia 1794 r.*, [b.m. i r.w.].
- Proklamacja. Komisja Porządkowa województwa lubelskiego pod naczelnictwem najwyższej siły zbrojnej narodowej Tadeusza Kościuszki*, [Lublin po 7 V 1794].
- Raczyński J., *Głos obywatela województwa lubelskiego przy akcji związku województwa tegoż ku powstaniu narodu dnia 30 kwietnia 1794 r. na Rynku miasta Lublina miany*, [Lublin 1794].
- Trzciniński J., *Głos obywatela na Rynku w Lublinie do obywatelów mieszkańców województwa lubelskiego w czasie powstania tychże dnia 30 kwietnia 1794 r. miany*, [Lublin 1794].
- Uniwersał Komisji w zupełności połączonej do całego województwa lubelskiego obywatelów i ziemian w te słowa*, [Lublin po 8 V 1794].
- Wydział Instrukcji Komisji Porządkowej Województwa Lubelskiego. Apel do duchownych różnych wyznań o oddziaływanie na lud w duchu patriotycznym*, [Lublin po 25 IX 1794].
- Wydział Instrukcji w Komisji Porządkowej Województwa Lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki*, [Lublin po 20 IX 1794].
- Wydział Instrukcji Komisji Porządkowej Województwa Lubelskiego pod naczelnictwem Tadeusza Kościuszki. Ogłoszenie odezwy Wydziału Instrukcji Rady Najwyższej Narodowej żądającej szczegółowego informowania o czynach patriotycznych i ofiarności na rzecz insurekcji*, [Lublin po 25 IX 1794].
- Zbiór wszystkich pism urzędowych od zapisania aktu powstania narodowego w Krakowie i innych do niego się ściągających dzieło służące do napisania historii powstania narodowego, cz. 1, Kraków 1794.*

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- Akty powstania Kościuszki*, t. I–II, wyd. S. Askenazy, W. Dzwonkowski, Kraków 1918.
- Koźmian K., *Pamiętniki*, t. I, oprac. J. Willaume, Wrocław 1972.
- Ochocki J.D., *Pamiętniki*, t. II, Warszawa 1852.
- Radziwiński Z., *Z papierów generała Antoniego Radziwińskiego*, „Kwartalnik Historyczny” 1917, t. XXXI, s. 265–273.
- Riabinin J., *Lublin w księgach wójtowsko-ławniczych XVII–XVIII wieku*, Lublin 1928.

Tadeusz Kościuszko jego odezwy i raporta uzupełnione celniejszymi aktami odnoszącymi się do powstania narodowego 1794 r., oprac. L. Nabelak, t. V, Paryż 1871.
 [Ważyński P.], Petruszewicz A.S., *Wiadomość o Diariuszu czyli dzienniku Porfirego Ważyńskiego (biskupa chełmskiego) od roku 1780 do 1804*, „Przegląd Archeologiczny” 1883, t. II, s. 43–72.

PRASA

„Gazeta Wolna Warszawska”, 6 V 1794, nr 4; 26 VII 1794, nr 27.

OPRACOWANIA

- Ausz M., *Szkoły pijarskie na Lubelszczyźnie w wiekach XVII–XIX*, Lublin 2006.
- Bartel W., *Ustrój władz cywilnych powstania kościuszkowskiego*, Wrocław 1959.
- Bednaruk W., *Sejmiki lubelskie w okresie stanisławowskim (1764–1795)*, Lublin 2011.
- Czeppe M., *Radziwiński Adam h. Lubicz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXX, Wrocław–Warszawa–Kraków 1987, s. 86–87.
- Francis M., *Insurekcja kościuszkowska*, Kraków 1988.
- Herbst S., *Z dziejów wojskowych powstania kościuszkowskiego 1794 r.*, Warszawa 1983.
- Jakimowicz K., *Lublin w dobie egzekucji „prawa o miastach”. Reakcja społeczeństwa i władz miasta oraz okoliczności przeprowadzenia wyborów wydziałowych w sierpniu 1791 roku*, „Kolo Historii. Czasopismo afiliowane z Instytutem Historii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie” 2013, t. XIII, s. 87–98.
- Jakimowicz K., *Organizacja i przebieg wyborów oraz działalność pierwszych konstytucyjnych władz miasta Lublina w 1792 r.*, „Meritum. Rocznik Koła Naukowego Doktorantów-Historyków Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie” 2016, t. VIII, s. 85–96.
- Jakimowicz K., *Władze Lublina wobec ruchu emancypacyjnego mieszczan w dobie Sejmu Czteroletniego (do 1791 roku)*, „Kolo Historii. Czasopismo afiliowane z Instytutem Historii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie” 2015, t. XVII, s. 97–112.
- Jędrzejewski P., *Krakowska Komisja Porządkowa w dobie powstania kościuszkowskiego*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2015, t. XXI, s. 53–74.
- Kądziała Ł., *Sapieha Kazimierz Nestor h. Lis*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXXV, Warszawa–Kraków 1994, s. 52–67.
- Kłaczewski W., *Dłuski Tomasz*, [w:] *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. III, red. T. Radzik, A. Witusik, J. Ziółek, Lublin 2009, s. 79.
- Konopczyński W., *Dłuski Tomasz h. Nałęcz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. V, Kraków 1939–1946, s. 197–198.
- Korzon T., *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764–1794)*, t. VI, Kraków 1898.
- Kukulski Z., *Pierwsi nauczyciele świeccy w szkole wydziałowej lubelskiej w dobie Komisji Edukacji Narodowej*, Lublin 1939.

- Lewandowski J., *Komisja Porządkowa chełmska w postaniu kościuszkowskim*, „Rocznik Lubelski” 1970, t. XIII, s. 81–99.
- Łoś W., *Ostatni podkomorzy lubelski*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1891, nr 6, s. 198.
- Malec J., *Polska myśl administracyjna XVIII wieku*, Kraków 2008.
- Mazurkiewicz J., *Lublin w okresie reform (1764–1795)*, [w:] *Dzieje Lublina. Próba syntezy*, t. I, red. J. Mazurkiewicz, Lublin 1965, s. 172–184.
- Mencel T., *Lubelszczyzna a powstanie kościuszkowskie*, [w:] *Sukmana i krzyż. Studia z dziejów insurekcji kościuszkowskiej. Zagadnienia militarne i organizacyjne, udział duchowieństwa, legenda naczelnika*, red. J. Ziółek, Lublin 1990, s. 45–98.
- Powstanie kościuszkowskie 1794. Dzieje militarne*, t. I, zespół aut. A. Ajnenkiej [et al.], red. T. Rawski, Warszawa 1994.
- Riabinin J., *Rada miejska lubelska w XVIII wieku*, Lublin 1933.
- Rolnik D., *Szlachta koronna wobec konfederacji targowickiej (maj 1792 – styczeń 1793)*, Katowice 2000.
- Sobolowa B., *Władze lokalne powstania kościuszkowskiego*, [w:] *Sukmana i krzyż. Studia z dziejów insurekcji kościuszkowskiej. Zagadnienia militarne i organizacyjne, udział duchowieństwa, legenda naczelnika*, red. J. Ziółek, Lublin 1990, s. 35–44.
- Stroynowski A., *Droga Tadeusza Kościuszki do funkcji Naczelnika Powstania*, „Czasy Nowożytnie” 2016, t. XXIX, s. 43–58.
- Szczygielski W., *Przyczynek do badań nad świadomością polityczną szlachty lubelskiej w Czasach Sejmu Czteroletniego*, [w:] *Dyplomacja, polityka, prawo. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Henrykowi Kocójowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. I. Panic, Katowice 2001, s. 267–277.
- Szyndler B., *Powstanie kościuszkowskie 1794*, Warszawa 1994.
- Szyndler B., *Tadeusz Kościuszko 1746–1817*, Warszawa 1991.
- Śliwiński A., *Powstanie kościuszkowskie*, Warszawa 1920.
- Tokarz W., *Marsz Madalińskiego*, Warszawa 1926.
- Wilkoszewski A., *Komisje Porządkowe Koronne za powstania kościuszkowskiego*, „Przegląd Historyczny” 1929, t. XXVIII, s. 219–286.
- Zahorski A., *Naczelnik w sukmanie*, Kraków 1990.
- Zahorski A., *Warszawa w powstaniu kościuszkowskim*, Warszawa 1985.
- Żaliński H., *Hugo Kołłątaj w Powstaniu Kościuszkowskim*, [w:] *Powstanie Kościuszkowskie i jego Naczelnik. Historia i tradycja*, red. T. Kulak, M. Francic, Kraków 1996, s. 49–62.

KAMIL JAKIMOWICZ

**Personal composition and organization of work
of the Lublin Voivodeship Order Committee
during the Kościuszko insurrection**

The aim of the article is to analyze the organizational forms and personnel composition of the Lublin Voivodeship Order Committee, which was the institution of territorial administration of the insurrection authorities in 1794. It indicates the circumstances of Lublin's accession to the act of rising, the prevailing social and political moods, differences in attitudes, which is particularly important in the context of involvement of burghers representatives in the work of the commission. An important element was to determine how the changes taking place in the insurgent central administration affected the functioning of the local institution. The conducted research allowed to determine the solutions used by the commissioners in the face of several times occupied by Lublin by the Russian and Austrian armies.

Keywords: Kościuszko uprising, Lublin Voivodeship Order Committee, Lublin, The Supreme National Council, Provisional Council.